



## Elşən Mirişli

*Gence şəhəri tarixçi*

### Təkudar Oğul (Əhməd xan)

*Hülakü xanın Kutun xatundan olan 7-ci oğlu və Abaqa xanın qardaşdır. Təkudar Oğul (Əhməd xan) III Elxan kimi hakimiyyətdə olduğu illər 21 iyun 1282-10 avqust 1284-cü illərdi.*

*Təkudar Oğul cocuqluğunda gizli olaraq xristian ruhu ilə tərbiyə edilmiş idi. Lakin bu tərbiyədən məqsəd hasil olmadı. Belə ki, Təkudar Oğul iş başına keçər-keçməz islam dinini qəbul etdi və adını da Əhmədə dəyişərək xristianları şiddətlə təqibə başladı. Təbriz və sairə yerlərdə kilsələri dağıtdı və keşişləri (papaslarını) məhv elədi.*

Əhməd xan öz hərəkətlərində sərbəst olmayıb, daima əmirlərin nüfuzu altında olurdu. Əmirlərinin nüfuz sahiblərindən ən məşhurları:

1. Sədri-əzəm Xacə Sahib Divan.
2. Onun anası Kutun xatun.
3. Baba dediyi Şeyx Əbdülrəhman.
4. Şeyx Minkuli (Təkudara "oğlum" deyirdi).

Onun dövründə qardaşı Abaqanın oğlu Arqun (Ərgün) xan taxt iddiası ilə mülkətdə bir çaxnaşma saldı və Xorasandan o zaman "Qəravnas" deyilən dərmə-çatma bir ordu ilə hərəkət etdise də, nəticədə Əhməd xan tərəfindən məğlub edildi.

### Qonqurtayla münasibətlər

1282-ci ilin iyununda Əhməd xan öz kiçik qardaşı, Hülakünün 9-cu oğlu Qonqurtayı Kiçik Asiya və Suriya valisi təyin etdi. Bu arada Arqun xan hakimiyyətə qarşı çıxmağa başlamışdı. Bundan başqa Şam (Dəməşq) şəhərindən ordusu ilə hərəkət edən Qonqurtay Muğana istiqamət aldı. Baş verən savaşda Əhməd xan Qonqurtayı məğlub etdi. Qonqurtay 18 yanvar 1284-cü ildə əlaltıları ilə birlikdə Qarabağda edam edildi.

### Təkudar Oğul (Əhməd) xanın daxili siyasəti

Hakimiyyət əsasən xanın anası Kutun xatun və əmir Aşiqin əlinə toplanmışdı. İslamı dövlət dini elan edərək Tenqriçilik dinindən imtina etmiş Sultan Əhməd yeni dinin qaydalarına uyğun olaraq bir sıra tədbirlər həyata keçirməyə başlayır. Belə ki, onun ilk tədbirlərindən biri Hülakü və Abaqa xan zamanında baş vəzir olan və rəqibi Məcidül-mülk tərəfindən Abaqa xanı zəhərləməkdə, Misir məmlükləri ilə gizli anlaşmada və dövlət əmlakını mənimləməkdə ittiham edilən müsəlman olan Sahib Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyni və qardaşı məşhur tarixçi Ata Məlik Cüveyniyə bəraət verməsi oldu. Əhməd xan həmçinin Sahib Şəmsəddin Cüveynini evvelki kimi sahibdivan vəzifəsinə təyin edərək, qardaşı Ata Məlik Cüveyniyə də Bağdad valisi vəzifəsinə vətirdi. Bununla kifayətlənməyən sultan onun rəqibi Məcidül-mülkü isə Arqun xanla gizli ittifaqda günahlandıraraq edam edilməsi haqqında yarıq verdi. Bundan əlavə, Sultan Əhməd köməkçisi Şeyx Əbdürrəhmanın rəhbərliyi ilə imam və üləmaya, dini ibadət yerlərinə və qflər təyin edərək, müqəddəs yerlərin həc mərəsimini təhlükəsiz və rahat şəkildə həyata keçirməsi üçün şərait yaratdı.

### Arqun xanla yeni savaş

Qonqurtayın edam edilməsindən sonra Əhməd xan, öz gürcü kürəkəni Alınaqı 1284-cü ilin 26 aprelində Arqun xana qarşı hücumu göndərdi. Özü isə Bileşuvarda ordusu ilə gözləyirdi. 1284-cü ilin mayın 4-də Alınaq və şahzadə Arqunun qoşunları Qəzvin yaxınlığında Ağxoca adlı yerdə qarşı-qarşıya gəldi və Alınaq bu döyüşdə məğlub olaraq Sultan Əhmədin yanına qaçdı. Bu vaxt isə şahzadə Arqunun

etdirdiyini, Alınaqı nə üçün onun üzərinə göndərdiyini soruşdu, sultansa xəta etdiyini və bir daha bunu təkrarlamayacağını dedi. Arqun Sultan Əhmədi onun anası Kutun xatun xətrinə bağışlamaq istəse də, ancaq Qonqurtayın uşaqlarının fəryadı və Həmədanda şahzadələr Hülacu və Cuşqabın üsyan xəbərini eşidəndən sonra onu edam etdirməyə qərar verdi. Nəhayət, 1284-cü ilin avqustun 11-də Sultan Əhməd Təkudar Oğul edam edildi.

### Arqun (Ərgün) xan

Abaqa xan və onun xristian xanını Kaymış Egeçinin oğlu idi. Ar-

qun evlənməmişdi. Buğa da Arqun xanı hakimiyyətə gətirən əsas güc olmuşdü. Onun özünün oğlanları olmasa da, ilk əri Abaqanın oğlu Arqunun oğullarını, yəni ikinci ərinin uşaqlarını böyütmüşdü. Bunlara misal olaraq Qazan xanı və Olcaytunu göstərmək olar. Onlar hər ikisi sıra ilə hakimiyyətdə oldu və islamı qəbul etdi. Arqun Olcaytu dünyaya gələn zaman Roma Papası IV Nikolayın şərəfinə ona Nikolay adı vermişdi.

*Buluğan Xatun 20 aprel 1286-cı ildə Kür çayının kənarında vəfat etmişdir. Buluğan Xatun həm Abaqa, həm də Arqun xanın baş hərami olmuşdur. Onun ölümündən sonra Arqun Xubilay xana xəbər göndərərək Buluğanın qohumlarından birini ona yeni arvad kimi göndərməsini istəmişdir. Bu istəyə cavab*

bir yəhudi tutdu və hökumət xəznəsi də ona tapşırıldı. Lakin bu yəhudi də xəzinə və sairədən sui-istifadə üzündən qətl edildi.

### Qıpçaq müharibəsi

Azərbaycana Qızıl Ordanın qıpçaq tatarları hücum edərək, Əmir Burultayın sərkərdəliyi altında Azərbaycanı girdilər. Qarşısına Arqun elxan əmir Tiğaçarı ordusu ilə birlikdə göndərən arxadan da Əmir Çobanı yardıma yolladı o, hücum edən Qızıl Orda ordusunu 5 may 1288-ci ildə Şamaxı yaxınlığında məğlub edərək geri göndərmişdi. Dərbəndə yönələn bir digər hücum 26 mart 1289-cu ildə oldu. Tiğaçarı və digər komandanlar tərəfindən bu yürüş də məğlub edildi. Müharibə rəsmi olaraq Arqunun 2 may 1290-cı ildə Bileşuvara dönməsin-

# Tariximizin II Elxanlı hökmdarı

1284-cü ilin iyununda Kelat Kuha çatdığı xəbər tutan Alınaq Sultan Əhmədin əmri ilə onun qoşunlarını mühasirəyə aldı. Alınaq mühasirəyə



düşmüş Arquna təslim olacağı təqdirdə elxanın onu əfv edəcəyi vədini verməklə onu təslim olmağa razı saldı. Sultan Əhmədin hüzuruna gətirilən üsyankar şahzadə Arqun elxan tərəfindən yaxşı qarşılandı və hətta onun ordugahda qalmasına izn verildi. Lakin Əhməd xan öz yerinə Alınaqı vəkil təyin edərək anası Kutun xatunu ziyarət etmək məqsədi ilə ordugahdan ayrıldı. Sultan Əhmədin ordugahda olmadığını fəxrətilən Əmir Buğa və tərəfdarları Arqunun öldürülməyi xəbərini şayəsini eşidən zaman bu xəbəri Arquna xəbər verib keşikçiləri içki ilə sərxoş edərək onu ordugahdan gizli şəkildə qaçırdılar. Bu xəbəri Sultan Əhmədə çatdıran sadiq əmiri Ağbuğa savaşa başlaması məsləhət görsə də, bunların ardınca gələn Mazuq Quşçu artıq bütün əmirlərin və ordu komandanlarının Arqunun tərəfinə keçdiyi və artıq savaşamaq üçün gec olduğu xəbərini gətirdi. Dərbənd istiqamətində qaçarkən Sultan Əhməd Arqunun göndərdiyi qüvvələr tərəfindən tutuldu.

### Ölümü

Arqun əmisi Sultan Əhməddən şahzadə Qonqurtayı nə üçün edam

qun (Ərgün) IV Elxan kimi hakimiyyətdə olduğu illər 11 avqust 1284-10 mart 1291-ci illərdi.

*1284-cü ildə hakimiyyət başına Abaqanın oğlu Arqun xan keçdi. Arqun xanın taxta çıxmasında ən çox xidmətləri olan Əmir Buğa baş vəzir oldu. Arqun xanın nüfuzu Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğunun xaricinə yayılmağa başladı. IV Elxanın ilk işi islam dininə qarşı mübarizə oldu. Atası Abaqa kimi dini inancı Tenqriçilik olsa da, xristianpərəst olmuşdur. O, Avropaya bir neçə dəfə elçilər göndərmiş və Müqəddəs Torpaqlardakı məmlük hakimiyyətinə qarşı Franko-Elxanlı ittifaqı təşkil etməyə çalışmışdır. Elxanlı hökmdan Abaqa (1234-1282) xanın əsas arvadı və baş hərami Buluğan Xatun idi. O, Abaqa xanla onun doqquzuncu arvadı kimi evlənməmişdi. Abaqa xanın 1282-ci ildə ölümündən sonra o, ögey oğlu Arqun xanla evlənməmişdi. Hətta Əhməd Təkudann hakimiyyəti zamanı belə onun sarayda əmirlər arasında təsir gücü hələ də güclü idi və onunla hörmətlə davranırdılar.*

Onun Abaqa xandan doğulma Məlikə Xatun adlı qızı var idi və Noqay Yarquçinin oğlu Tohcəm Buğa

*olaraq Kökçün gəlin olaraq seçildi və Xan Balıqdan, indiki Pekindən yola çıxdı. Onu yolda müşayət edənlərdən biri də Marko Polo idi. Kökçün Elxanlı Dövlətinə gəlin gəldiyi zaman, yəni 1293-cü ildə artıq Arqun xan zəhərlənərək öldürülmüşdü, buna görə də Kökçün Qazan xanla evləndi və onun əsas arvadı oldu.*

Arqunun səltənəti zamanı Turan padşahı olan Xubilay Xaqandan Tohcəm Buğa Çik Sanq ləqəbini aldı ki, Çin dilində "böyük sədrəm" deməkdir. Onun imzası olmadıqda, elxanın əmri hökmsüz qalmaqda idi. Hətta Buğa bir zamanlar Arqunu (Ərgünü) taxtdan salıb hülakülərdən başqa bir şəxsi taxta çıxarmaq fikrinə belə düşdü.

Lakin müvəffəq olmadı. Arqun bu fikrə vəqif olar-olmaz, Buğanı təbəliyində olanlarla birlikdə Muğanda qətl etdirdi. Bu xanın zamanında xristianları hökumət himayə edərək Əxlata gürcü şahzadələrindən prins Dmitriyi vali təyin etmişdi. Prins Dmitri də Buğa ilə bərabər Arqunu taxtdan salmaq fikrində olduğu anlaşıldığından o da qətl edildi. Buğanın qətlindən sonra bir çox dəyişikliklərdən sonra nəhayət, onun yerini Sədüd Dövlə adı ilə şöhrət tapan

den sonra sonlandı.

### Məmlüklərlə münasibətlər

Misir sultanı Qalavun səlibçilərin əlinə saxladığı bölgələri ələ keçirmişdi. Bu bölgələrdən bəziləri Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğuna tabe və vassalı idi. Buna misal olaraq Tripoli qraflığını göstərmək olar. Məmlüklər həmçinin, şimal qalası Maqratı 1285-ci ildə, Əl-Ləzgiyəni 1287-ci ildə, Tripolini tamamını 1289-cu ildə ələ keçirdilər.

### Hücum üçün Elxanlı dəniz qüvvələrinin toplanması

1290-cı ildə Arqun Bağdadda dəniz qüvvələrini formalaşdırmağa başladı. Onun istəyi dəniz vasitəsi ilə ticarətdə böyük pullar qazanan Məmlük ticarətinə böyük zərbə vurmaq idi. Əsas hədəf isə Qırmızı dəniz idi. Genualılar Arqunun yanına 800 gəmi ustası və dənizçi göndərərək ona donanma düzəltməkdə yardım etmək istəyirdilər. Bununla birlikdə arbelçilər də göndərilmişdi. Lakin bu layihənin həyata keçirilməsi zamanı Genuya hökuməti bu cəhdi blokladı və onların özlərinin Bəsrə limanındakı Guef və Ghibelin fraksiyaları arasında mübarizə başladı.

### Arqunun ailə problemləri

Arqunun qadınlarından Tuğancıq (Uruk Xatun) adında birisinin Arqunun digər qadınlarından daha artıq iltifata layiq olması üçün hərəmxana mühafizəsindən məsul olan əmir Buku ilə gizli eşq yaşadığı yerdə onu tutdu. Tuğancıq ilə birlikdə digər qadınlarının mühafizəçilərlə eşq yaşadığından şübhələndiyindən Tuğancıq qadınla bərabər digər qadınlarını və onların mühafizəçilərinin hamısını qətl etdirdi. Bu hadisələr Arqun xanın səhətinin dəhşətli dərəcədə pozulmasına səbəb oldu.

### Ölümü

*18 may 1290-cı ildə ikinci oğlu Yesü Teymurun vəfat etməsindən sonra o, hökumətin gündəlik işlərindən bir qədər uzaqlaşdı. O, 1290-cı ildə Təbriz yaxınlığında Arquniyyə adlandırılan şəhər saldırdı. Onun tərəfindən əsas qoyulan bir digər şəhər Şaruyaz idi. Lakin bu şəhərin tikintisi Olcaytu dönməndə sonlandırılmışdı. Arqun xan hamıdan çox yaşadığını iddia edən Buddist bir yoxi ilə dostluq edirdi. Yoxi ona kü-kürd və civa qanşığı olan maddəni xana içirdi. Guya bunu içdikdən sonra elxan uzunömürlü olmalı idi. Bu maddəni qəbul etdikdən sonra Arqun xan 10 mart 1291-ci ildə Aranda vəfat etdi. Azərbaycan ərazisində gizli məzarda dəfn edildi.*